

ГЕНДЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ ЗМІСТОВНИХ ХАРАКТЕРИСТИК ІДЕНТИЧНОСТІ ОСОБИСТОСТІ СТАРШИХ ПІДЛІТКІВ

У статті розглядаються змістовні характеристики особистісної ідентичності юнаків та дівчат старшого підліткового віку. Визначено достатню сформованість особистісної рефлексії та гендерної ідентичності, завищену самооцінку та домінування персональної ідентичності в структурі Я-концепції у підлітків обох статей. На відміну від юнаків у дівчат виявляється більш високий рівень рефлексії та позитивної валентності Я-концепції, фізичного Я, сексуальної та групової ролі в структурі самоідентифікації.

Ключові слова: *гендерні особливості, ідентичність особистості, підлітки, Я-концепція.*

В статье рассматриваются содержательные характеристики личностной идентичности юношей и девушек старшего подросткового возраста. Определена достаточная сформированность личностной рефлексии и гендерной идентичности, завышенная самооценка и доминирование персональной идентичности в структуре Я-концепции у подростков обеих полов. В отличие от юношей у девушек оказывается более высокий уровень рефлексии и позитивной валентности Я-концепции, физического Я, сексуальной и групповой роли, в структуре самоидентификации.

Ключевые слова: *гендерные особенности, идентичность личности, подростки, Я-концепция.*

Rich in content descriptions of personality identity of youths and girls of senior teens are examined in the article. The sufficient formed of personality reflection and gender identity, overpriced self-appraisal and prevailing of the personal identity is certain in the structure of self-conception for teenagers of both sexes. Unlike youths the higher level of reflection appears for girls, and to positive valency of self-conception, of physical I, to the sexual and group role, in the structure of self-identification.

Key words: gender features, identity of personality, teenagers, self-conception.

Постановка проблеми. Проблематика вивчення ідентичності містить і описові соціокультурні характеристики особистості й соціальних груп. Ідентичність є багатоаспектним поняттям зі складною в нутрішньою структурою й неоднозначним змістом. Оскільки ідентичність є одночасно особистісною і соціальною категорією, вона служить основою для розуміння і роз'яснення механізмів структури особистості, індивідуальної, групової свідомості й поведінки. Роботи, присвячені вивченню ідентичності, охоплюють розгляд теоретичних та прикладних питань: генезис ідентичності відповідно до вікових періодів розвитку особистості; залежність розвитку Я-концепції від впливу соціального оточення; особливості формування професійної, громадянської, екологічної свідомості та самосвідомості; вплив ідентичності як основного фактора самоконтролю й саморегуляції поведінки та ін. [1].

Аналіз актуальних досліджень. Дослідження ідентичності є складним, трудомістким процесом у науковому пізнанні сучасного життєвого світу людини. У психологічному руслі проблема ідентичності розроблена в психоаналітичному (З. Фрейд), особистісно-індивідуальному (А. Маслоу, В. Франкл), соціально-психологічному напрямі (Г.М. Андрєєва, В.Н. Павленко) та у напрямі вікових криз розвитку особистості (І.С. Кон, Е. Еріксон).

Значна увага приділяється вивченню питань самоідентифікації й самоідентичності особистості (О. Н. Дудченко, Н.Л. Іванова, Л.Г. Іонін, С. Г. Климова, О. Н. Козлова, А.В. Митіль), професійного самовизначення (М. М. Абдуллаєва, Д.А. Леонтєв, Н.С. Пряжников, Е.В. Шелобанова). У роботах провідних учених відбито дослідження соціокультурної (О. І. Карпукін, Ф.К. Кессиди, О. Н. Козлова), гендерної (Н.С. Бурлакова, В. В. Знаков, Е.Т. Соколова) й територіальної ідентичності (Ю.Л. Качанов, Н.А. Шматко). Певна кількість наукових праць розкриває дослідження Я-концепції й особистісних орієнтацій та гендерної ідентичності у дитячому і юнацькому віці (роботи Т.А. Арканцевої, Н.В. Барінової, Н.Н. Васильєва, В.Г. Горчакової, О.М. Дубовської, І.С. Кльоциної, В.Г. Романової, Т.І. Юферевої) [1]. Проте гендерні особливості змістовних характеристик ідентичності особистості старших підлітків в умовах сучасного українського суспільства вивчені недостатньо.

Мета дослідження: визначення змістовних характеристик особистісної ідентичності юнаків та дівчат старшого підліткового віку.

Виклад основного матеріалу. Аналіз теорій і підходів щодо вивчення самосвідомості, Я-концепції, образу-Я, особистісної ідентичності показує, що феноменологічний підхід підтримує ідею свободи й активності людини в побудові свого унікального життєвого досвіду і спрямовує увагу на вивчення самопізнання і самосвідомості людини (К. Роджерс); символічний інтеракціонізм (Ч. Кулі, Дж. Мід) розглядає Я-концепцію як сукупність ролей, властивих людині; концепція «єго-ідентичності» визначає ідентичність як внутрішню безперервність і тотожність особистості (Е. Еріксон) [2].

Особистісна ідентичність, формуючись у підлітковому віці, пов'язана з отриманням почуття дорослості, відповідальності за свої вчинки, усвідомлення їх. Центральне новоутворення підліткового віку – це самосвідомість, характерна риса якої – поява у підлітків здатності й потреби пізнати самого себе як особистість, що має властиві саме їй, на відміну від інших людей, якості [3].

Термін «гендер» (gender) уживається в сучасних вітчизняних і західних дослідженнях для позначення статі як соціального поняття і явища, на відміну від суто біологічного розуміння статі (sex). Проте єдиного тлумачення терміну «гендер» у сучасній науці не існує. Аналіз поглядів різних авторів на розуміння цієї категорії дозволяє виділити чотири групи характеристик: біологічна стать, статево-рольові стереотипи, статево-рольові норми і статево-рольова ідентичність. Дослідники, що вивчають гендерну ідентичність, не просто підкреслюють її системний характер як компонента гендеру, а говорять про узгодженість гендерної ідентичності з усіма образами «Я»[1].

Огляд робіт авторів, що займаються проблематикою гендерної соціалізації, вказує на те, що вплив агентів гендерної соціалізації (сім'ї, однолітків, школи, засобів масової інформації) на хлопчиків і дівчаток неоднаковий. Специфічність гендерної соціалізації підлітків чоловічої і жіночої статі обумовлює відмінності проявів особистісних особливостей та розвитку ідентичності особистості у цілому [4]. Таким чином, розузгодження характеристик Образів-Я є невід'ємною особливістю для підліткового віку.

Згідно зі схемою дослідження у тестуванні взяли участь учні 9-11 класів

загальноосвітніх шкіл міста Харкова, середній вік яких становить 16,2 років. Усі підлітки мають подібний соціальний статус, навчаються та мешкають у схожих умовах. Загальний обсяг досліджуваної вибірки становить 100 осіб, серед них 44 юнаків та 56 дівчат.

Особистісна ідентичність вивчалася за тестом «Хто Я?» М.Куна, Т.Макпартленд (у модифікації Т.В. Румянцевої, 2006). Шкали тесту описують Я-концепцію особистості. Статистична обробка проводилася за допомогою методів параметричного порівняння середніх величин за Ст'юдентом[7].

Гендерна ідентичність – це частина індивідуальної Я-концепції, що відображає приналежність індивіда до соціальної групи чоловіків чи жінок та емоційну оцінку цього групового членства. Особливості гендерної ідентичності виявляються у позначенні своєї статевої приналежності та змістових самоописах.

Таблиця 1

Середні показники гендерної ідентичності підлітків

Ознаки ідентичності	Показники за групами (M±σ)	
	Юнаки	Дівчата
Пряме позначення статі	2,07±0,82	2,11±0,86
Непряме позначення статі	1,43±0,57	1,66±0,46
Наявність прямого та непрямого позначення статі	0,86±0,24	0,91±0,16
Відсутність позначення статі	0,11±0,20	0,11±0,19

Як показують результати дослідження (табл.1), найбільших значень, як у групі юнаків, так і в групі дівчат досягають показники прямого позначення статі (2,07±0,82 у юнаків, 2,11±0,86 у дівчат). Це свідчить про те, що сфера психосексуальності та порівняння себе з представниками своєї статі є важливою і актуальною в індивідуальній самосвідомості підлітків. Непряме позначення своєї статі через соціальні чоловічі та жіночі ролі (1,43±0,57 у юнаків, 1,66±0,46 у дівчат) говорить про знання специфіки репертуару статевої поведінки.

Наявність водночас прямого та непрямого позначення статі (0,86±0,24 у юнаків, 0,91±0,16 у дівчат) говорить про сформованість позитивної гендерної ідентичності, потенційне різноманіття ролі поведінки, прийняття своєї привабливості як представника статі, що може сприяти успішності встановлення і підтримки партнерських взаємин з іншими людьми (табл.1). Виявлені випадки

відсутності позначення статі у самоідентифікації($0,11\pm 0,20$ у юнаків, $0,11\pm 0,19$ у дівчат) можуть свідчити про відсутність цілісного уявлення про статевою рольову поведінку, придушення психосексуальної сфери внаслідок травматизації або несформованість статевої ідентичності, наявність кризи ідентичності в цілому.

Як показано у таблиці 2, емоційна оцінка власної статевої приналежності подібна у досліджуваних старшокласників. Нейтральна емоційна оцінка домінує як у юнаків, так і у дівчат, що виявляє рефлексивну позицію щодо гендерної ідентичності.

Таблиця 2

Середні показники емоційної оцінки власної гендерної приналежності підлітків

Емоційна оцінка	Показники за групами ($M\pm\sigma$)	
	Юнаки	Дівчата
Нейтральна	$0,80\pm 0,33$	$0,82\pm 0,29$
Відчужена	$0,45\pm 0,50$	$0,39\pm 0,48$
Емоційно-позитивна	$0,52\pm 0,50$	$0,66\pm 0,45$
Емоційно-негативна	$0,30\pm 0,42$	$0,23\pm 0,36$

Емоційно-позитивна оцінка, яка є ознакою прийняття своєї привабливості, кількісно дещо вища у дівчат ($0,52\pm 0,50$ у юнаків, $0,66\pm 0,45$ у дівчат), що віддзеркалює соціокультурні жіночі гендерні характеристики. Емоційно-негативні та відчужені самоописи є ознакою критичного ставлення до своєї статевої ідентичності та внутрішнього неблагополуччя(табл. 2).

Результати дослідження таких компонентів ідентичності як соціальне Я, комунікативне Я, матеріальне Я, фізичне Я, діяльне Я, що описують соціальні ролі, статуси та індивідуальні характеристики, представлено у таблиці 3. У структурі соціального Я домінує навчально-професійна рольова позиція ($0,73\pm 0,40$ у юнаків, $0,77\pm 0,36$ у дівчат) та сімейні ролі ($0,50\pm 0,50$ у юнаків, $0,66\pm 0,45$ у дівчат), що виявляє особливості включення до соціальних стосунків у старшому підлітковому віці. Визначено статистично вірогідні відмінності результатів юнаків та дівчат за показниками сексуальної ролі та групової ідентичності. Дівчата більше, ніж юнаки, ідентифікують себе як сексуального партнера та визнають свою групову приналежність.

Діяльна ідентичність також дає важливу інформацію про людину і включає

позначення занять, захоплень, а також самооцінку здібностей до діяльності, самооцінку навичок, умінь, знань, досягнень. Ідентифікація свого діяльного Я пов'язана зі здатністю зосередитися на собі, стриманістю, зваженістю вчинків, умінням зберігати емоційну стійкість, тобто є віддзеркаленням сукупності емоційно-вольових і комунікативних здібностей, особливостей наявних взаємодій. Показники комунікативного Я та діяльного Я мають подібні значення та займають досить важливе місце в структурі Я-образу досліджуваних старшокласників (табл.3), що пояснюється віковими особливостями соціальної реалізації та провідної діяльності (навчання та спілкування). Фізична ідентичність включає опис своїх фізичних даних, у тому числі опис зовнішності, хворобливих проявів, пристрастей до їжі, шкідливих звичок. Позначення своєї фізичної ідентичності має пряме відношення до розширення людиною меж усвідомлюваного внутрішнього світу, оскільки межі між «Я» і «Не-Я» спочатку проходять фізичними межами власного тіла. Саме усвідомлення свого тіла є провідним чинником у системі самоусвідомлення людини.

Таблиця 3

Середні показники компонентів ідентичності підлітків

Компоненти ідентичності	Показники за групами (M±σ)	
	Юнаки	Дівчата
Соціальне Я		
Сексуальна роль	0,00	0,13±0,22*
Навчально-професійна рольова позиція	0,73±0,40	0,77±0,36
Сімейна роль	0,50±0,50	0,66±0,45
Етнічно-релігійна приналежність	0,11±0,20	0,09±0,16
Світоглядна ідентичність	0,00	0,04±0,07
Групова ідентичність	0,07±0,13	0,21±0,34*
Комунікативне Я		
Дружба	0,43±0,49	0,39±0,48
Спілкування	0,34±0,45	0,36±0,46
Діяльне Я		
Діяльність, інтереси	0,52±0,50	0,43±0,50
Самооцінка навичок, умінь, знань	0,48±0,49	0,57±0,49
Фізичне Я		
Суб'єктивний опис своїх фізичних даних	0,50±0,50	0,70±0,42*
Фактичний опис своїх фізичних даних	0,11±0,20	0,34±0,45*
Пристрасті в їжі, шкідливі звички	0,45±0,50	0,48±0,50

Матеріальне Я		
Опис своєї власності	0,05±0,09	0,07±0,13
Оцінка своєї заможності	0,05±0,09	0,02±0,04
Відношення до зовнішнього середовища	0,09±0,17	0,11±0,19

Примітка: * - вірогідність відмінностей $p \leq 0,05$

Розширення і збагачення "образу Я" в процесі особового розвитку тісно пов'язано з рефлексією власних емоційних переживань і тілесних відчуттів. У показниках фізичного Я визначено статистично вірогідні відмінності між даними юнаків та дівчат. Як суб'єктивний, так і фактичний опис своїх фізичних даних статистично достовірно вищий у дівчат, що вказує на більшу увагу їх до своєї зовнішності та пов'язаної з нею власної соціальної цінності, що є відбитком соціокультурних установок. Матеріальне Я досить слабо виражене у само описах усіх досліджуваних підлітків, що є закономірним для цього віку через відсутність власних матеріальних здобутків.

Усі досліджувані виявили достатньо високий рівень рефлексії, але у дівчат він достовірно вищий ніж у юнаків (0,47 у юнаків та 0,71 у дівчат; $p < 0,05$). У структурі рефлексивного Я і в дівчат, і в юнаків персональна ідентичність (0,96±0,09 у юнаків, 0,96±0,07 у дівчат), а саме особистісні якості, особливості характеру, опис індивідуального стилю поведінки емоційне ставлення до себе переважає над глобальною ідентичністю (0,02±0,05 у юнаків, 0,02±0,04 у дівчат).

Таблиця 4

Середні показники перспективної ідентичності підлітків

Перспективне Я	Показники за групами (M±σ)	
	Юнаки	Дівчата
Професійна перспектива	0,18±0,30	0,29±0,41
Сімейна перспектива	0,07±0,13	0,11±0,19
Групова перспектива	0,00	0,00
Комунікативна перспектива	0,00	0,00
Матеріальна перспектива	0,00	0,00
Фізична перспектива	0,00	0,00
Діяльнісна перспектива	0,00	0,00
Персональна перспектива	0,00	0,00
Оцінка прагнень	0,00	0,13±0,22*

Примітка: * - вірогідність відмінностей $p \leq 0,05$

Перспективна ідентичність особистості підлітків розвинена слабо (табл.4), виявлені окремі ознаки професійної та сімейної перспективи в структурі особистісної ідентичності, тобто деякі побажання, наміри, мрії, пов'язані з навчально-професійною сферою та з сімейним статусом. У групі дівчат також відзначені спроби дати оцінку власних прагнень ($0,13 \pm 0,22$).

Самооцінка є емоційно-оцінною складовою Я-концепції, яка відбиває ставлення до себе в цілому або до окремих сторін своєї особистості й діяльності. Результати дослідження самооцінки представлені у таблиці 5.

Таблиця 5

Середні показники самооцінки підлітків

Самооцінка	Показники за групами ($M \pm \sigma$)	
	Юнаки	Дівчата
Адекватна	$0,07 \pm 0,13$	$0,20 \pm 0,32^*$
Неадекватно завищена	$0,75 \pm 0,38$	$0,68 \pm 0,44$
Неадекватно занижена	$0,07 \pm 0,13$	0,00
Нестійка	$0,11 \pm 0,20$	$0,13 \pm 0,22$

Примітка: * - вірогідність відмінностей $p \leq 0,05$

Визначено домінування неадекватно завищеної самооцінки у групі дівчат та юнаків. Неадекватна самооцінка свідчить про зниження критичності щодо своїх учинків, дій, слів. Завищена самооцінка досліджуваних може бути пов'язана з нездатністю брати на себе відповідальність за свої невдачі, зарозумілим ставленням до людей, конфліктністю, постійним незадоволенням своїми досягненнями, егоцентризмом. Неадекватна самооцінка своїх можливостей і завищений рівень домагань обумовлюють надмірну самовпевненість.

Неадекватно занижена самооцінка не помічалася у групі дівчат та визначалася у поодиноких випадках у групі хлопців, адже низька самооцінка припускає неприйняття себе, негативне ставлення до своєї особи, що обумовлено недооцінкою своїх успіхів і достоїнств.

За результатами дослідження діагностовано подібні показники нестійкості самооцінки ($0,11 \pm 0,20$ у юнаків та $0,13 \pm 0,22$ у дівчат). Нестійка самооцінка, як правило, не може тривати довго, є дискомфортною.

При цьому викликає цікавість той факт, що низький у цілому за вибіркою показник адекватності самооцінки статистично вищий у дівчат ($0,07 \pm 0,13$ у

юнаків, $0,20 \pm 0,32$ у дівчат). Адекватна самооцінка полягає в здатності усвідомлювати й оцінювати як свої достоїнства, так і недоліки. За нею стоїть позитивне ставлення до себе, самоповага, прийняття себе, почуття власної повноцінності. Адекватна самооцінка також виражається в тому, що людина ставить перед собою реально досяжні і відповідні власним можливостям цілі й завдання, вміє брати на себе відповідальність за свої невдачі й успіхи, упевненість в собі, здатна до життєвої самореалізації. Упевненість в собі дозволяє людині регулювати рівень домагань і правильно оцінювати власні можливості стосовно різних життєвих ситуацій. Людина з адекватною самооцінкою вільно і невимушено поводить себе серед людей, вміє будувати стосунки з іншими, задоволена собою та оточенням. Адекватна самооцінка є необхідною умовою формування впевненої статевої поведінки.

Статистично вірогідно відрізняється самопрезентація юнаків та дівчат за кількістю самоописів ($14,45$ у юнаків та $16,13$ у дівчат, $p < 0,05$). Результати дослідження валентності ідентичності представлено у таблиці 6.

Таблиця 6

Середні показники валентності особистісної ідентичності підлітків

Валентність	Показники за групами ($M \pm \sigma$)	
	Юнаки	Дівчата
Негативна	$0,66 \pm 0,45$	$0,57 \pm 0,49$
Нейтральна	$0,91 \pm 0,17$	$0,96 \pm 0,07$
Позитивна	$0,70 \pm 0,42$	$0,93 \pm 0,13^*$
Завищена	$0,05 \pm 0,09$	$0,04 \pm 0,07$

Примітка: * - вірогідність відмінностей $p \leq 0,05$

Під валентністю ідентичності розуміється переважаючий емоційно-оцінний тон ідентифікаційних характеристик у самоописі індивіда. Як показують отримані дані, у самописах досліджуваних підлітків, як юнаків, так і дівчат, домінує нейтральна валентність ($0,91 \pm 0,17$ у юнаків, $0,96 \pm 0,07$ у дівчат), тобто спостерігається рівновага між позитивними і негативними самоідентифікаціями.

При цьому визначено статистично вірогідно більш високий рівень позитивної валентності особистісної ідентичності дівчат ($0,70 \pm 0,42$ у юнаків, $0,93 \pm 0,13$ у дівчат).

Наявність позитивної валентності може виступати ознакою адаптивного

стану ідентичності, оскільки пов'язана з наполегливістю в досягненні мети, точністю, відповідальністю, діловою спрямованістю, соціальною сміливістю, активністю, впевненістю в собі. Інші три види валентності характеризують неадаптивний стан ідентичності. Вони пов'язані з імпульсивністю, непостійністю, тривожністю, депресивністю, невпевненістю у своїх силах, стриманістю, боязкістю.

Висновки й перспективи подальших досліджень. Таким чином, гендерна ідентичність досліджуваних підлітків характеризується достатнім рівнем сформованості, що проявляється знаннями специфіки репертуару статевої поведінки, потенційним різноманіттям ролі поведінки, прийняттям своєї привабливості як представника статі. Нейтральна емоційна оцінка власної статевої приналежності домінує як у юнаків, так і в дівчат, що виявляє рефлексивну позицію щодо гендерної ідентичності.

У структурі соціального Я домінують навчально-професійні рольові позиції та сімейні ролі. При цьому дівчата більше ніж юнаки ідентифікують себе як сексуального партнера та визнають свою групову приналежність. Показники комунікативного та діяльного Я, які мають важливе місце в структурі Я-образу, та матеріального Я, яке слабо виражене, подібні у юнаків та дівчат. Показники фізичного Я в структурі самоідентифікації дівчат є відбитком соціокультурних гендерних установок.

Усі досліджувані виявили достатньо високий рівень рефлексії, але у дівчат він вищий, ніж у юнаків. У структурі рефлексивного Я й у дівчат, і в юнаків персональна ідентичність переважає над глобальною. Перспективна ідентичність особистості підлітків розвинена слабо. Домінування завищеної самооцінки визначено у групі дівчат та юнаків. У самоописах підлітків домінує нейтральна валентність ідентичності. При цьому визначено більш високий рівень позитивної валентності Я-концепції дівчат, що є ознакою адаптивного стану ідентичності.

Перспективним напрямком подальших досліджень може бути вивчення особливостей образу ідеального чоловіка та жінки в підлітків залежно від гендерної ідентичності.

Література

1. Бендас Т.В. Гендерная психология / Т.В. Бендас. – СПб.: Питер, 2006. –

431 с.

2. Васильев Н.Н. Я-концепция: в согласии с собой / Н.Н. Васильев. – М.: Элитариум: Центр дистанционного образования, 2009. – 240 с.

3. Райс Ф. Психология подросткового и юношеского возраста / Ф. Райс. – СПб.: Питер, 2000. – 624 с.

4. Рымарев Н.Ю. Гендерные различия в проявлении субъектности у подростков // Личность и её бытие: субъектный подход. Психология субъекта и гендерные аспекты бытия личности: Матер. III Всерос. науч.-практ. конф. / Под ред. З.И. Рябикиной, В.В. Знакова. – Краснодар, 2005. – С. 63-65.